

УДК 94(477):329.78:796.41«192/193»
DOI: 10.20535/2307-5244.49.2019.189548

Ю. О. Тимошенко

ORCID 0000-0001-7812-5437

*Національний університет
фізичного виховання і спорту України*

В. А. Пархоменко

ORCID 0000-0003-0911-2941

*Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського*

А. О. Горькова

ORCID 0000-0002-7306-4000

Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК

Y. Tymoshenko

National University of Physical Education and Sport of Ukraine

V. Parkhomenko

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

A. Horkova

Monumentology Centre of NAS of Ukraine and USPHCM

СОКІЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У МІЖВОЄННІ РОКИ XX СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄД- НАНЬ УКРАЇНИ)¹

*Sokil Activity in the Interwar Years of the 20th Cent.
(Based on the Central State Archives of Public Associations
of Ukraine)*

У статті для розширення джерельної бази дослідження історії українського сокільського руху запроваджуються в науковий обіг неопубліковані раніше архівні матеріали. Робота ґрунтується на використанні історичного аналізу архівних джерел; системного та порівняльного аналізу. Дослідження листів учасників сокільських товариств дало змогу з'ясувати особливості повсякдення фізкультурників у Галичині, особливості сокільської руханки в 1920–1930-ті рр. Підтверджено велику зацікавленість населення Галичини руховою активністю, яку всіляко обмежувала польська влада. З'ясовано пасивну реакцію європейського сокільства на вказані утиски. Висвітлено особливості повсякденного фізкультурного життя пересічних людей, їх переживання і турботи.

Ключові слова: сокільство, руханка, Галичина, здвиг, український.

¹ До 125-ліття виникнення українського руханкового товариства «Сокіл».

In the last decades, the issues of the Sokil movement on the Ukrainian territory have gained significant attention in scientific discourse. However, the scholars focused mainly on the period preceding World War I. The interwar years did not receive much interest. The work aims to expand the source base of the history of the Ukrainian Sokil movement by introducing previously unpublished archival materials. Methods rely on the historical analysis of archival sources, system and comparative analysis. Examining letters from the participants of the Sokol societies reveals the daily life of athletes in Halychyna, as well as other aspects of the Sokil movement in the 1920s — 1930s. Sources show the consistent struggle of Ukrainians for the legalization of the Sokil community, systematically suppressed by the state at that time. The physical culture movement in the province had been in the process of politicization. The article proves a great interest among the population of Halychyna towards physical activity, which was impeded by the Polish occupation regime in multiple ways. Meanwhile, the European Sokil movement remained indifferent towards these harassments. This work highlights everyday sports in ordinary people's lives, their experiences, and concerns.

Keywords: sokilstvo, gymnastics, Halychyna, Ukrainian, zdvyh.

Після розгрому в Першій світовій війні Австро-Угорська імперія розпалася, українці здобули незалежність, але це призвело до військового конфлікту з їх противниками. Внаслідок внутрішніх чвар української еліти й зовнішньої ізоляції УНР, визвольні змагання зазнали поразки. Вкотре у нашій історії українські терени розділили поміж чотирьох переможців, ставлення яких до українців було переважно негативним. Це позначилося на всіх сферах життя, зокрема й на функціонуванні сокільського руху.

Мета роботи: з'ясувати особливості розвитку сокільського руху в Галичині у 1920–1930-тих рр., розширити джерельну базу досліджень історії українського сокільського руху, запровадивши в науковий обіг нові архівні матеріали.

Поміж колекції документів «Український музей у Празі», яку вивезли радянські війська з Чехословаччини, вдалося відшукати низку невідомих раніше листів представників сокільських організацій Галичини до українських емігрантських організацій Чехословаччини. У них зафіксовано повсякденне життя товариств, їхні клопоти з легалізації своєї діяльності в II Речі Посполитій, проблеми міжособистісних стосунків тощо. З об'єктивних причин ці джерела дотепер залишалися поза увагою дослідників історії фізкультурного руху.

На основі нових архівних документів з'явився шанс з'ясувати повсякденне життя українських сокільських товариств у Галичині в умовах репресивної політики Другої Речі Посполитої. Нині випадає нагода подивитися на історичні особливості культивування фізкультурно-гімнастичного руху очима не модерного історика, а сучасників досліджуваних подій.

Робота ґрунтується на використанні історичного аналізу архівних джерел; системного та порівняльного аналізу.

Питання розвитку сокільського руху на українських теренах останніми десятиліттями міцно зайняло своє місце в науковому дискурсі. Поміж інших виділяються праці І. Андрухів, О. Вацеби, М. Гуйванюка, М. Олексюка, А. Сови, Я. Тимчака, Б. Трофим'яка. Втім, увага науковців переважно спрямовувалася на період до Першої світової війни. Натомість міжвоєнні часи досліджено менше, а ті роботи, які вийшли, загально-описові. Такий підхід дав змогу сформувати академічний наратив історії сокільських товариств, про діяльність яких тривалий час узагалі було невідомо. Наразі ж є потреба зануритися глибше в історію, з'ясувавши дрібніші деталі, ті прикметні риси щоденного буття людей, які формують неповторність, самотніть української сокільської традиції.

До початку Першої світової війни українці в Австро-Угорській імперії відкрили 1142 сокільських товариств та сокільських Січей, із загальною кількістю членів близько 50 тис. З об'єктивних причин під час війни та визвольних змагань сокільський рух тимчасово притлумився. Власне, цей момент використала новопостала польська держава для закриття товариств: формальним приводом ставало непроведення щорічних Загальних зборів у них. Натомість було створено всілякі перешкоди для поновлення чи відкриття нових. Тому до липня 1923 р. у краї вдалося відновити діяльність (чинність) лише 37 організацій¹ і за два наступні роки довести їх чисельність лише до 60².

Втім, на початку 1920-х рр. проблема була не лише з відновленням організаційної структури українського сокільства, але й з її професійною діяльністю. Унаочнює ситуацію лист зі Львова до українського товариства у Празі від 22 серпня 1924 р., в якому, зокрема, читаємо:

«...Ми майже зовсім відтіяті від світа крім двох часописей польських, ми не в силі нічого перенумерувати. Бібліотека наша від 1914 р. не дістала ні одної порядної руханкової чи спортової книжки. Передусім нам бракує фахового проводу який ведуть кілька професорів руханки. Примушені, з одної сторони, бойкотувати все, що польське на полі, з другої сторони — не маючи доступу до ніяких польських курсів фізичного виховання ми примушені творити їх самі, що із-за всяких браків не дає відповідного знання. Все ж таки даємо напрям і руханці і спортові. Даємо у себе приміщення кільком спортовим кружкам та дружинам, дозволяємо даром вправляти на площі та даром позичаємо приладдя до вправ (усі підкреслення наші — Ю. Т., В. П., А. Г.). Спортова секція при наших товаристві заступаючи Український спортовий союз, уладжує стало змагання, так в копаному м'ячі як і в легкій атлетіці. Вже в сім році розіграні всі змагання о мистецтво копаного м'яча всіх кружків та дружин. Рішаючи змагання в найблищій часі. Мабуть мистецтво дістане «Україна» зі Львова. Як передпробу Української олімпіади уладжуємо 12–14.09. П'яті Запорізькї іґрища. Загалом життя спортове розвивається напрочуд гарно мимо так фінансових як фахових браків...»³.

¹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 25 зв.

² ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1033. Арк. 59.

³ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1033. Арк. 41–42.

Правові обмеження стосовно українських сокільських товариств польська влада поєднувала з колонізаторською економічною політикою — промислових підприємств у регіоні майже не було. Незначна кількість робітників, задіяних у нафто- чи вугледобувній промисловості, деревообробці, не вирішувала проблеми безробіття — сировину переробляли на етнічних польських землях (так звана Польща-А). Ця ситуація погіршувалася браком сільсько-господарських угідь, державною політикою переселення поляків на українські терени (*осадництво*). За таких умов основна маса населення переймалася можливістю забезпечити себе продуктами харчування, а не духовним чи фізичним поступом. Влада всіляко намагалася відвернути українців від культурного розвитку, загальмувати його. Про цю проблему читаємо в епістолярії неназваного автора (підпис нерозбірливий) до Петра Сайкевича¹ в Прагу:

«...Найбільшу вагу кладемо сейчас на саму організацію сокільських товариств, на побільшення числа наших гнізд, на напрям їх праці та зміст їхньої ідеології. Прошу собі представити, що й до цієї праці немає у нас людей. З кількадесят тисяч українців, що є у Львові ледве кількох працює дійсно в сокільським товаристві. Причина цього — наша повоенна байдужість, брак зрозуміння ваги сокілства, страх перед теперішніми нашими господарями, та вкінці брак грошей... Суспільна бідність, кожен працює на кавалок насущного, а на безплатну ідейну працю нестасє вже часу. Серед тих усіх відносин дуже тяжко рушити нам нашу організацію, підшукати людей до роботи у самому Львові, а ще тяжче знайти таких людей на провінції, принаймшене центрах воеводських. Брак нам відповідних інструкторів, чи то до науки руханки, пожарництва, чи то людей які б поїхали на село провести загальні збори... [...] Нас кількох, але то дослівно кількох бо всего чотирьох робимо що можемо (підкреслення наші — Ю. Т., В. П., А. Г.), та жиємо надією, що воно все таки йде до кращого...»².

І воно таки йшло. Стараннями Української спортивної секції 12–14 вересня 1924 р. у Львові відбулися перші після війни, а загалом п'яті, Запорізькі ігри. Програма була досить насиченою: забіги на 100, 400, 800, 5000 м; біг на 110 м з перешкодами; метання диска, списа (*ратуша*), молота, кулі; стрибки (*скок*) у висоту з розбігу і з місця; стрибки у довжину (*довжись*) з розбігу, а також змагання з футболу та плавання.

Звернемо увагу на згадку про гімназійну молодь. Надалі в джерелах переважно саме вона є сприятливою до сокільської агітації, на противагу студентству. Чи це пояснюється відносно більшою кількістю вільного часу учнів, яких утримують батьки; чи досить-таки малою кількістю українського студентства, яке ще й мало матеріально себе забезпечувати в складних економічних умовах — наразі пояснити такий стан справ не є можливим.

Про повсякденне сокільське життя і його проблеми в подальші роки дізнаємося зі львівського листа до Михайла Єремїва³ в Подєбради від 14 люто-

¹ Член українського сокільського гуртка у Празі в 1926–1927 рр., у товаристві виконував обов'язки зв'язкового.

² ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 25.

³ У той час викладав в Українській господарській академії, співорганізатор «Українського сокола» у Подєбрадах, перший очільник Українського центрального спортивного союзу в 1923–1927 рр.

го 1926 р. (знову підпису не розібрати, чітко прочитується лише ім'я Степан, швидше за все Гайдучок), який дає змогу відчутти «дух часу»:

«Хочете найновіші відомості про сокільство. Самій централі, себто Соколу-Батьку (надалі — С.-Б.) влада «славянської» держави вже три рази відкинула статут. Тому стрічає наша праця легальні перепони.

По містах маємо руханкових організацій 10, з того лишень 5 веде у себе правильні вправи. Однострій ще не затверджений владою, а прапор Сокола-Батька сконфіскований польською поліцією.

Академічна молодь не бере майже жодної участі в вправах поза одиницями.

На селлах, де твердіше ми національно і економічно стоїмо, маємо 36 гнізд. Вони не є виключно руханкові, але плекають іще вправи ??? (слово *нерозбірливо* — Ю. Т. В. П., А. Г.). З них яких 25 проявляє добре життя. І ту забороняє влада оснування тих товариств, а до того добра воля селян стрічає накрайну апатію і нерозуміння серед інтелігенції, що у малих виїмках бере яку таку участь в життю товариств взагалі.

Тепер будемо в найкоротшому часі дві сторінки при «Новім часі»¹ що два тижні заповняти справами тілесного виховання, даючи підклад ідеологічний, вважаючи його за середник, а не ціль.

Спорт галицький на хибній дорозі. Молодь його має за ціль, а провідники не годні з тим боротися. ... Спірається він майже виключно на молоді середніх шкіл. Академиків <студентів> дуже мало. [...] Ще найсильніший Пласт, але позірно. Не всьо воно там добре хоч я і там працюю (власне з цього речення й притускаємо, що автором може бути Гайдучок — Ю. Т., В. П., А. Г.). Забагато дрібничковости і вузькопластовости, а через те відбігають від національних течій чи ідеалів. Біда також у тому, що він обнімає лишень частину молоді і то шкільну, а не загал, хоть є стремління його поширити на село і на робітничу молодь. [...] Не полишаю і т.з. «Лугів» які тепер поширюються по селлах завдяки тому, що мають повсюди затвержений статут. Се є щось вроді сокольських руханково-пожарних артилей на селлах. Біда, що центр надає їм закрутку партійну себто радикальної партії т.зв. «селоспілки». Ми ж себе держим на ґрунті всеукраїнським безпартійним»².

Звертаємо увагу на досить стримане ставлення до спорту в автора листа. У цьому він не єдиний — багато поступовців націоналістичного і комуністичного спрямувань у першій чверті ХХ ст. заперечували спорт, як такий, що, на їхню думку, відволікає молодь від політичної боротьби. Звідси й заклик до провідників, які «повинні з цим боротися», бо, на думку патріота, спорт має слугувати вишколенню майбутніх борців за незалежність. На початку ХХ ст. все ще спостерігаємо продовження тенденцій ХІХ ст. — формування української політичної нації без власної держави. Бездержавна нація має повсякчас обирати між здоров'ям і політичним існуванням. І підтвердження вказаної тези міститься в листі голови С.-Б. Миколи Заячківського до побратимів у Подєбради наприкінці січня того ж року: «...Для нашої організації в краю переважна одна справа, себто справа добрих інструкторів руховиків, а разом ідеологів...»³. Мабуть, то є характерна риса міжвоєннє: спорт у ті роки — це все-таки нове явище. Як усе нове воно приваблює

¹ Газета, виходила у Львові впродовж 1923–39 рр., початково — як орган Української військової організації, а з 1925 — як безпартійна ілюстрована газета, спершу двічі на тиждень, а з 1926 — через день.

² ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 7–7 зв.

³ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1013. Арк. 18.

й лякає людей одночасно. Політичні активісти початково бачили в спорті лише те, що відволікає, тому прагнули його відкинути. Коли ж стало зрозуміло, що притягальна сила спорту сильніша за всі заборони, вирішили використати його для власних цілей.

Натомість, настійлива, систематична боротьба українців за легалізацію сокільської спільноти почала приносити результат. У середині квітня 1926 р. польська влада з четвертої спроби таки затвердила статут С.-Б. у Львові, зразки якого почали розсилати по селах Львівського воєводства. Зазначимо, що право на діяльність політичних, культурних, бізнесових спільнот необхідно було отримувати окремо в кожному воєводстві. Це був такий собі важіль впливу на українців з метою загальмувати їхній поступ. Як це практично використовувалося, можемо дізнатися на прикладі «епопеї» з затвердженням статутів сокільських товариств:

«...Статут С.-Б., як матірнього товариства з причин правно-державних обставин став нереальним, та треба було його змінити. Два рази виготовляно новий статут для матірнього товариства, який влада оба рази відкинула... По справлянню статутів власть знову відкидає його, мотивуючи тим, що знаменем товариства не може бути жовтий лев на синьому полі тому, що знамя це має характер політичний і не може бути знаменем товариства культурного (це однак не перешкоджає мати польським соколам на своїм прапорі державного вірла). [...] Відкинутий Львівським воєводством статут змінено та внесено до воєводства Станіславівського, яке його затвердило в жовтні 1924 р. Цей статут ... внесено знову до львівського воєводства, яке його відкинуло, мотивуючи свою децизію неточним означенням обов'язків членів. По новім справленню і доповненню по вказівкам воєводства, воєводство втретє його відкидає мотивуючи тим, що статут має характер організації військової і є небезпечним для цілоти держави. Справа тих вношень і заборон триває у Львівськім воєводстві від 1923 до 1926 року. Тернопільське воєводство затверджує статут 31.01.1926 р., той статут, який затвердило воєводство Станіславівське. Для Львівського воєводства перероблено по раз четвертий статут, який остаточно затвердило 2.04.1926 р.»¹.

Аби відвернути українців від національно-культурного розвитку, влада намагалася чинити поки що лише адміністративний тиск на них, особливо по селах. Зокрема, джерела свідчать, що:

«...Поліція по селах перевірює чи підписи членів-основателів на статутах не є фальшивими (с.Махнів, Рава-Руського повіту), розвідує хто подав гадку таке товариство заложити, та хто порадив вносити статут впрот до воєводства а не через староство. Поліція застрашує членів сокільських товариств тим, що уночі робить у членів ревізії за крисами <рушницями> (с. Грибовичі, Львівського повіту). [...] У с. Вишнівчику Підгайцівського повіту поліція фотографувала і робила відбитки пальців членів товариства Сокіл, щоби тим способом відстрашити людей від брання участі в життю товариства. Доктора Барана² в Тернополі інформувало воєводство, що статут де є ужито слово український буде у всіх воєводствах відкинений, бо це противиться обов'язуючим язиковим законам...»³.

Власне, названі маніпуляції влади з відкриттям/закриттям українських руханкових товариств будуть прикметною рисою всього міжвоєння

¹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1025. Арк. 2, 3.

² Баран Степан Іванович — адвокат, політичний і громадський діяч, дійсний член НТШ.

³ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 26.

на українських теренах під владою Другої Речі Посполитої. Це помітно відволікало сокільських активістів від безпосередньої фізкультурної роботи, забираючи час і енергію на обстоювання власної суб'єктності.

Можемо припустити, що українство намагалось привернути увагу інших країн до вказаних утисків, але безуспішно.

Чим пояснити таку позицію чеської преси, наразі сказати важко. Можливо, в 1920-ті рр. чехи ще з осторогою дивилися на українську політичну еміграцію, побоюючись її впливу на українців Закарпаття? Може мати підґрунтя і припущення, що перед нами — фіксація польського політичного впливу на сусідню країну. Зокрема, в кількох віднайдених листах українські емігранти у Чехословаччині пишуть, що польська й угорська влади тиснуть на ЧСР, щоб та висилала деяких українців із країни, звинувачуючи їх у тероризмі¹. Лише з часом, коли польські територіальні претензії до Чехословаччини посилювалися, змінилося ставлення останньої до української еміграції. Втім здається, що на загал чеське сокільство намагалось уникати політичних питань, пов'язаних з українством. Опосередковано це підтверджує Василь Прохода² в пізніших документах:

«...Треба було українським соколам за кордоном також, зайняти своє становище до жорстокої “пацифікації”, цебто катування ... українського населення під Польщею, яка нищила разом з культурними здобутками українського народу й зародки сокільського життя там. 3 грудня 1930 р. “Український Сокіл” у Подебрадах ухвалив протест проти польського терору, до якого долучились своїми підписами українські соколи в Брні, Ржевницях, Пршібрамі та Празі. Протест той був посланий до Президії Чехословацької Сокільської Громади. Хоч відповіді на той протест українці, як звичайно, не отримали, але він був починком до потреби організувати прояву в творенні своїх сил, бо “Де сила прикладається, там світ гнеться”»³.

Та навіть за несприятливих умов у червні 1927 р. С.-Б. організував у Львові перший після війни Краєвий сокільський з'їзд, на який прибуло дві тисячі учасників. На 1928 р. С.-Б. мав під керівництвом близько 400 сокільських товариств⁴.

Важливою проблемою, що непокоїла українське сокільство в польській державі, було міжнародне його визнання. Незважаючи на поразку визвольних змагань 1917–1921 рр. українці намагалися зберегти (зафіксувати) залишки колишньої суб'єктності на міжнародній арені. Звідси їхнє прагнення до того, щоб у всіх загальносокільських заходах українці виступали осібно, як представники окремішньої політичної нації, відмінної від поляків і їх країни⁵.

¹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1002. Арк. 32, 33.

² Староста Подебрадського гнізда, згодом — голова Президії Союзу Українського Сокільства за кордоном (СУСЗАК).

³ (ЦДАГО України, Ф. 269, оп. 1, спр. 1025, ар. 56)

⁴ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1025. Арк. 35.

⁵ Звернули увагу, що поміж листів першої половини 1920-х рр. часто траплялися написані на довоєнних фірмових бланках «Руханково-стрілецьке Товариство “Сокіл” у Львові», де зво-

Оскільки за ними не стояла заможна чи впливова діаспора (як за євреями чи вірменами), такі наміри переважно не знаходили позитивного відгуку в державних націях. Надзвичайно рельєфно ця проблема виопуклилася під час організації VIII Всесокольського Здвигу в Празі, запланованого на червень 1926 р.

З зими українці бурхливо обговорювали можливу участь своїх соколів у ньому. Основною проблемою стало запрошення їх до участі чи то від організаторів, чи від Сокольського Слов'янського Союзу. У квітневій епістолярії до М. Єреміїва в Подєбради львів'яни констатують:

«...Болгарів запросили, а хорватів ні. Нас, українців, також не вишлють запрошення, а коли й запросять, то доручать те полякам, а вони це зроблять у останню хвилину, коли вже буде пізно. То ж коли слов'яни закидають українцям германофільство то й вони самі до того пхають, ігноруючи як слов'ян. Ми ж мусимо о когось опиратися»¹.

Згодом, у наведеному листі до Праги Юрієві Гаврунову, ця проблема унаочнюється також: «...До сьогодні не дістали ми офіційного запрошення взяти участь у Здвизі ані від Чеської Обци Сокольської <Чеський Сокольський Союз> ані від Всеславянського Союзу. І ми знаємо дуже добре, чому до него належать руські і поляки. Союз же є Союзом державним, а не недержавних слов'ян. Найлучшим доказом цього є, що Хорватам (а ми з ними стоїмо в тіснішій відношенню) на їх писемне бажання вступити в Союз не відповіли нічого. На їхньому Здвизі минулого року в Загребі крім нашого представництва нікого більше не було зі славян, мимо того, що вони їх просили. О це постаралися серби, до яких хорвати в такому менше більше відношенню, як ми до руських чи поляків...»².

Все закінчилося так, як і прогнозували львів'яни: запрошення вислали за кілька днів до початку Здвигу. Часу на отримання іноземних паспортів не залишалось. Ба більше, запрошення надіслали не С.-Б. безпосередньо, а до Союзу Українських Сокольських Організацій у Чехословаччині (дочірній структурі) з проханням передати запрошення українцям у Польщі. Тому від усього українського сокольства у святі взяли участь лише 53 особи з середовища української еміграції. Як згодом зауважив у спогадах В. Прохода:

«...Проти участі Українського сокола за кордоном особливо протестували не так росіяни-великороси, бо їх по правді сказати майже немає, як свої ж таки землячки “малороси”, що ніяк не могли погодитись з самостійним виступом українців, бо мовляв це якась “недержавна нація”. Такий аргумент у соколів справі є лише показником незрілості й фальшивого розуміння сокольської ідеї»³.

Те саме повторилося через п'ять років під час організації наступного Здвигу. Проти запрошення С.-Б. виступила Управа Союзу Слов'янського Сокольства, за співучасті якого організовувався захід. Офіційною причиною позначена як «Austria». Це була така собі демонстрація невизнання польської окупанції та нової держави. Лише з 1932 р. трапляються нові бланки.

¹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 8.

² ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1010. Арк. 126.

³ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1025. Арк. 45.

ною такого упростіження стала давня заява С.-Б. в часописі «Хорватський Сокіл» (№ 11 за 1926 р.) на підтримку хорватських побратимів, яких усі (крім українців) зігнорували, не відвідавши їхні свята 1925 р. Наразі їм це пригадали, а точніше — ніколи не забували. Мабуть, мали рацію наші співвітчизники, стверджуючи, що сокільське братерство — це братерство державних націй. На ІХ Здвиг 1932 р. українців Галичини також не запросили, що не дивно, коли згадати, що керівним старостою Союзу Слов'янського Сокільства тоді був поляк граф Замойський. У святі взяли участь лише українці, які мешкали в Чехословаччині. Напередодні В. Прохода їздив до Праги, намагаючись знайти порозуміння з керівництвом Чеського Сокільського Союзу, але марно:

«...Однак під час візитів до сокільських провідників голова Союзу (СВСЗАК — Ю. Т., В. П., А. Г.) зауважив холодність прийняття та непевність, з якою до нас відносилася переважна більшість сокільських працівників, лише за малим винятком. [...] На сокільській виставі планувалися відділи: 1) українське сокільство за кордоном; 2) українське сокільство в Краю; 3) народне мистецтво; 4) пам'ятки¹ визвольної боротьби. Однак від останнього підвідділу прийшлося відмовитися з огляду на заборону предсідництва виставкового відділу при ЧОС. Заборона така повстала з тої причини, що наша визвольна боротьба провадилася проти наших гнобителів поляків та росіян, які будуть приймати участь у здвізі. А тому небажане, щоби під час цієї зустрічі відкривалися старі рани. [...] У святковому поході Прагою наші йдуть спільно з болгарськими і лужицькими сербами, себто соколами, не членами Союзу Світового Сокільства»².

Для українського загалу ця подія не стала святом через те, що її проігнорувало світове сокільство. Згодом усе повторилося при організації Х Всесокільського здвигу 1938 р., коли головний відділ здвиговий також чинив чимало перешкод. Зокрема не повідомили про участь українців у програмах свята, не було реклами їхніх виступів тощо³.

Всі наведені факти свідчать про не дуже прихильне ставлення іноземних побратимів до українського сокільства Галичини. Такий стан справ унаочнював об'єктивну ситуацію в тодішньому світі: найвпливовіші «сокільські країни» — Чехословаччина й Польща, — що були власниками українських теренів, не мали інтересу в піднесенні їх національної свідомості. В цьому до них долучалися й російські емігрантські кола. Тож сильні згуртовані українці багатьом європейським гравцям не були потрібні.

Нове десятиліття для українців у Другій Речі Посполитій почалося державним терором — так званими «пацифікаціями», коли поліцаї чи військові (за підтримки місцевих осадників) оточували населений пункт і проводили там «пошук» зброї, вибухівки, займистих речовин, яких там бути не могло. Польська влада подавала це як акт помсти за дії українського підпілля.

¹ Прикметно, що в досліджених документах ніде не використовується апостроф. Окрім цього, в листах початку 1920-х рр. уживається звертання «товариш». Далі з'являться «побратиме», мабуть, через те, що перше до того часу набуло суто політичного забарвлення.

² ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1008. Арк. 9–11.

³ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1007. Арк. 11.

Але об'єктом репресій стали не члени ОУН, а українці загалом. Тобто було застосовано принцип колективної відповідальності. За офіційними даними, пацифікацій зазнали близько 450 сіл, у яких руйнували будівлі, нищили майно, чинили насильство стосовно місцевого населення. На цей час завмерла й діяльність сокільських об'єднань, чимало фізкультурно-спортивних товариств було закрито, ліквідували й «Пласт». Утім, із припиненням пацифікацій не припинилися утиски українського сокільства. Справник С.-Б. Станіслав Корецький у березні 1931 р. писав, що товариства закривають щодня: «...і то не по одному, але по кільканадцять гнізд... У нас навіть тепер зачинають переслідувати збірку на Український Город¹»². Згодом діячі Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) писали в Чехословаччину:

«В Борщівському повіті зависло <закрило> Староство в 1932 р. гнізда: Жилинці, Пилатківці й Сапогів, які Тернопільське Воеводство розвязало в 1933 р., в Копичиньському повіті розвязало <закрило> Тернопільське Воеводство гніздо Кривеньке, в Зборівському повіті гніздо Бологолови, а в Бучацьким повіті гніздо Усте Зелене. Це сталося в 1932 р. Львівське Воеводство розвязало в 1933 р. в Дрогобицьким повіті гнізда в Трускавці і Стебнику. Тернопільське Воеводство розвязало ще в 1932 р. в Камінецьким повіті гніздо в Дідилові.

Причини й мотиви розв'язання подавала влада майже всюди ідентичні, а саме, що ведено вправи на взір військовий, брак пожарних приладів, за організацію доросту (в Усте Зелене) та небрання участі в пожежах (Дідилів, якого члени під час пожежі в селі були на Окружнім Сокольським Здвизи у Львові). Розуміється, що закиди ведення вправ на взір військовий не опираються на ніяких реальних підставах бо всюди перепроваджувано лише те з порядку, що служить до упорядкування відділу до вправ»³.

Газета «Сокільські Вісти» (Ч. 2 за березень — квітень 1933 р.) повідомила, що за лютий — березень 1933 р. польська влада припинила діяльність сокільських гнізд у селах Пилипківці, Сапогів (повіт Борщів), Кривеньке (повіт Копичинці), Тисьмениця (повіт Станіславів), Волощина (повіт Підгайці). Зокрема «т-во “Сокіл” у Волощині розв'язано за те, що члени товариства постановили здержатися від курення»⁴.

Тоді таки поновилося і питання про затвердження сокільської символіки для українських товариств. У квітневому листі С.-Б. у Прагу 1932 р. читаємо, що польська влада не хоче затверджувати сокільської форми (*однострою*) та прапора для участі в черговому Здвизи: «Жадають від нас змін, на які ми безумовно рішитися не можемо»⁵. І в іншому листі з того ж часу: «...Як вам відомо польська влада забороняє нам носити сокільські однострої а за ношення карає високими грошовими карами...»⁶. Саме через такі утиски 1934 р. С.-Б. аж у Чехословаччині замовив для себе сокільські емб-

¹ Спортивний майдан у Львові для фізкультурно-спортивних занять. Ділянку під нього українці викупили 1911 р., але для цього взяли велику позичку. Саме її С.-Б. зобов'язався якнайшвидше погасити. Та через матеріальну скруту українців викуп розтягся на десятиліття.

² ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1011. Арк. 96.

³ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1016. Арк. 26.

⁴ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1016. Арк. 89.

⁵ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1033. Арк. 86).

⁶ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1013. Арк. 95.

леми, на які мав великий попит поміж населення, але які не міг виготовити в Галичині через польську заборону¹. До початку Другої світової війни проблеми з владою у сокільських товариств так і не припинилися.

На думку авторів, у 1930-х рр. у діяльності сокільських організацій Галичини поступово зміщувалися акценти. Це було зумовлено політикою упослідження українців у Другий Речі Посполитій. Тож для них на перший план виходив не стільки розвиток рухової активності, скільки рух за національну презентацію. Тобто, показові виступи, фізкультурні свята, змагання, що їх організовували соколи, почали розглядатися найперше як демонстрація окремішності українців, протиставлення, опозиція вказаному ставленню державної влади. Можливо, в цьому контексті варто по-іншому подивитися на крайові здвиги та інші масові заходи сокільських товариств у краї, які з певною періодичністю вони проводили. Хоча сама по собі сокільська діяльність — це переважно гімнастичний рух, але вже в указані роки масштабні заходи, на нашу думку, це самопрезентація, передусім — політичне представлення українців у державі, яка їх намагалася позбавити батьківщини: саме в ті роки замість назви «Галичина» нав'язували назву «Східна Мало-польща», слово «українець» намагалися замінити на «русин» тощо. Цілком логічно, що відповіддю на це стала політизація українського руху, зокрема сокільства. Фактично фізична культура втратила самодостатність, функції, які не є головними для неї, вийшли на перший план. Так само, до речі, як і з українською мовою, що від виконання суто комунікативної функції поступово набувала в краї політичної, коли її публічне використання розглядали як виклик владі. Хоча сокільство й декларувало аполітичність, можливо аж занадто, його заходи поза бажанням організаторів, мали політичне забарвлення. Самі поляки їх так сприймали, тому дедалі частіше забороняли. Ба більше, 1938 р. польська влада відібрала єдиний сокільський майдан, який перебував фактично у приватній власності, на користь Війська Польського. Компенсацію сокільці не отримали та й не могли отримати — влада робила все, щоб зупинити національний поступ українців.

Отже, введена в науковий обіг епістолярна спадщина членів українських сокільських товариств підтвердила велику зацікавленість населення Галичини фізкультурним рухом, який усіляко обмежувала польська влада: від залякування селян, котрі виявили бажання організувати сокільське «гніздо», до адміністративних перешкод у його відкритті, а згодом — безпричинного закриття й відкритого терору проти членів українських фізкультурних товариств. З'ясовано доволі пасивну реакцію на вказані утиски європейського сокільства. Воно залишалось байдужим до українських проблем. Знайшла підтвердження думка, що в досліджувані роки сокільство поступово відходило від негачії спорту як такого, заохочуючи молодь до спеціально орга-

¹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 1020. Арк. 24.

нізованої рухової активності поряд із власними гімнастичними вправами. Запропоновано розглядати сокільські свята в 1930-х рр. як передусім політичну презентацію українців перед владою, що їх упосліджувала.

У подальшому передбачається розширити джерельну базу наукового дослідження історії фізкультурного руху в Україні, зокрема, українського сокільства, ввівши нові архівні документи. Повніше розкрити зв'язки між фізкультурниками на окупованих теренах, зокрема, поміж соколами Чехословаччини та Галичини, вплив політичних рухів і партій на руханкові товариства.

Подяки. Дослідження виконано згідно з планом наукової роботи кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України «Спорт як соціокультурний феномен».

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

УДК 94(477):323.2:631.11«1927/1939»

DOI: 10.20535/2307-5244.49.2019.189545

С. О. Білан

ORCID 0000-0003-0256-2499

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

S. Bilan

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТОВАРИСТВ СПІЛЬНОГО ОБРОБІТКУ ЗЕМЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРІТЬБИ РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ З УКРАЇНСЬКИМ СЕЛЯНСТВОМ (1927–1939 РР.)

*Implementation of Common Land Protection Companies
As An Instrument For Fighting Of The Soviet Government
With Ukrainian People (1927–1939)*

У статті розкрито організаційно-правові основи функціонування сільськогосподарських структур УСРР у 1927–1929 рр. у межах унітарної держави та відтворено соціально-економічне становище сільських мешканців у контексті формування єдиного господарського простору, що призвело до різкого скорочення їх чисельності та зміни демографічних показників України в подальшому.

Ключові слова: населення сільських територій, Товариства спільного обробітку землі.

The article debates the organizational and legal foundations of UkrSSR agricultural structures from 1927–1929. It tackles the socio-economic situation of